

XVI. YÜZYIL DOĞU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ BİR KURAN TEFSİRİ: TERCÜME-İ TEFSİR-İ YAKUB-İ ÇERHÎ (H. 993/M. 1585)

Emek ÜŞENMEZ*

Özet

Mevlana Yakub-i Çerhî/ Ya'küb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî (vefatı 851/1447) XV. asır Nakşibendiyye mutasavvıflarından olup Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend/ Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (vefatı 791/1389) hazretlerinin talebesi ve Nakşibendiyye şeyhlerinden Hoca Ubeydullah Ahrâr-ı Veli/ Nâsirüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâşî es-Semerkindî (vefatı 895/1490) hazretlerinin hocasıdır. Bugünkü Afganistan sınırları içinde kalan Çerh şehrinde dünyaya gelen Mevlana Yakub-i Çerhî Herat, Buhara ve Mısır gibi yerlerde ilim tahsili görmüştür. Mevlana Yakub-i Çerhî daha sonra Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend hazretlerine intisap etmiştir. Çok sayıda dinî ve tasavvufî eseri bulunan Mevlana Yakub-i Çerhî, Kur'an-ı Kerim'in Fatıha ile birlikte 29 ve 30. cüzlerini (Amme ve Tebareke) Farsça olarak tefsir etmiştir.

Bu çalışmada Mevlana Yakub-i Çerhî/ Ya'küb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî'nin (vefatı 851/1447) kısaca hayatı ve eserlerine değinildikten sonra çalışmanın asıl konusunu teşkil eden Tefsir-i Yakub-i Çerhî adlı Farsça eserin 993/1581'de (16. yüzyılda) Hemadanî Hoca adlı bir zat tarafından dönemin Türkçesi ile yapılmış tercümesi üzerinde durulmuştur. Bu Türkçe tercümenin nerede, ne zaman, niçin ve ne şekilde yapıldığı Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî'nin mukaddime kısmında etraflıca anlatılmıştır. Tefsir-i Yakub-i Çerhî işarî bir tefsir olup Türkistan (Orta Asya), İran, Türkiye, Hindistan, Malezya, Pakistan gibi yerlerde tanınmış ve neşredilmiştir. Tercümede dikkat çeken bir husus onun dilinin (Farsça) Türkler tarafından anlaşılmadığı ve bu sebeple eserin Türkçeye tercüme edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Mevlana Yakub-i Çerhî, Tefsir-i Yakub-i Çerhî, Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî, Hemedânî Hoca, XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi.

AN INTERPRETATION OF THE QURAN WRITTEN IN THE ORIENTAL TURKISH IN 16TH CENTURY: THE TRANSLATION OF ADAPTATION OF YAKUB-İ ÇERHÎ (H. 993/AD. 1585)

Abstract

Mawlana Yaqub-i Charkhi/ his full name was Ya'qüb bin Usmân b. Mahmûd el-Ghaznavî al- Charkhi (death 851/1447) (a.d. 851/1447) who had lived at the fifteenth century and was a shakird of Baha al-Din Naqshiband/ Hodja Muhammad b. Muhammad el-Bukhârî (death 791/1389) who has established Naqshibandi tariqah, at the same time, he was a Hodja of Ubeydullah Ahrâr-ı Veli/ Nâsirüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd al-Shâshî es-Samarqandî (death 895/1490) who was a sheikh of the Naqshibandis. Mawlana Yaqub-i Charkhi was born in the Charkh city, which is with in the boundras of Afghanistan state in nowadays, then had educated at Bukhara and Egypt etc. After that he adhered to Baha al-Din Naqshiband who was established Naqshibandi tariqah. Mawlana Yaqub-i Charkhi who had a plenty

* Dr.: İstanbul Üniversitesi, Dil Merkezi, fahemek@gmail.com.

of religious and sufic books, expounded Fatiha, Amma and Tabaraka which are sura of Qoran.

In this study, after discribed Yaqub al- Charkhi's life and books it is worked about the Persian tefsir (comment) of Mawlana Yaqub-i Charkhi which was written by Hodja Hamadani as Turkish. It was explained when, where, why and what to made in this Turkish translating and widely discussed. Tefsir of Mawlana Yaqub-i Charkhi is a isari's tafsir and particularly is known and pressed in Iran, Turkiye, India, Malesia, Pakistan. In addition, for the tafsir's language is Persian it is not understood by the Turks and thus it has translated Turkish.

Keywords: Mawlana Yaqub-i Charkhi, Tefsir-i Yaqub-i Charkhi, The Translation of Adaptation of Yakub-i Çerhî, Hamadânî Hodja, The Oriental Turkish in 16th Century.

Mevlana Yakub-i Çerhî'nin Hayatı:

Mevlana Yakub-i Çerhî/ Ya'küb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî (vefatı 851/1447) XV. asır Nakşibendiyye mutasavvıflarından olup Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend/ Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (vefatı 791/1389) hazretlerinin talebesi ve Nakşebdiyye şeyhlerinden Hoca Ubeydullah Ahrâr-ı Veli/ Nâsırüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâî es-Semerkandî (vefatı 895/1490) hazretlerinin hocasıdır. Bugünkü Afganistan sınırları içinde kalan Çerh şehrinde dünyaya gelen Mevlana Yakub-i Çerhî Herat, Buhara ve Mısır gibi yerlerde ilim tahsili görmüştür. Mevlana Yakub-i Çerhî daha sonra Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend hazretlerine intisap etmiştir.

Mevlana Yakub-i Çerhî'nin ismi ve mahlası *Mevlana Ya'kub b. Osman b. Mahmud b. Muhammed b. Mahmut el-Gaznevî, Çerhî, Serrezî*¹ olup, Mevlânâ Yakub-i Çerhî diye bilinir (Bagdâdî, 1982: 546; Halil, 1943: 11; Hayyampur, 1961: 658; Ranchâ, 1978: 1).

Mevlana Yakub-i Çerhî, Gazne (Afganistan) yakınlarında bulunan Luhûger'e bağlı bir yerleşim merkezi olan Çerh (Çarh)'te dünyaya gelmiştir (Eraslan, 1979: 250). Mevlana Yakub-i Çerhî için *Serrezî* nispetinin kullanılması onun doğum yeri olan Çerh köyüyle ilgilidir. Çerh köyünün birkaç kilometre yakınındaki yerlerden olan Serrez, Mevlana Yakub-i Çerhî'nin Neyname adlı eserinde açık ve net biçimde yer almaktadır. Mevlana Yakub-i Çerhî kendi aile ve soyunun Serrez'den olduğunu ifade etmektedir (Arat, 1970: 178). Babürlüler Devleti'nin kurucusu ve 16. asır Türk edebiyatının güçlü temsilcilerinden Babür Şah, meşhur hatırat kitabı olan Babürname'de Mevlana Yakub-i Çerhî'nin doğum yeri olan Çerh köyünden bahseder. Babürname'ye göre Çerh ve civarının etnik yapısı oldukça karışık olup Kabil ve Kandahar arasında kalan bu bölgede Tacik, Sart, Hazara, Peşâî, Peracî, Türk, Aymak, Arap, Afgan, Berekî, Nekderî gibi etnik unsurlar yaşamaktadır. 11-12 civarında farklı dilin konuşulduğu bu

¹ Yazmanın mukaddime kısmı 1b-6'da "Ya'küb ibn Osmân ibn Mahmûd ibn Muhammed el Gaznevî sümme el Çerhî sümme et'Tebrîz" ifadesi geçmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda "Tebriz" ifadesine rastlanılmamıştır.

bölgede Mevlana Yakub-i Çerhî'nin köyü olan Çerh, bağlı olduğu tümenin en büyük köylerinden birisi olarak gösterilmektedir (Arat, 1970: 213-214).

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin 2013 yılında yayımlanan 43. cildinde Mevlana Yakub-i Çerhî hazretlerinin hayatı hakkında üç aşağı beş yukarı aynı şeyler tekrar edilmiştir:

Afganistan'ın Lûgerd (Logar) vilâyetinin Çerh köyündendir. Babası takvâ sahibi bir kişiydi ve ataları Çerh yakınlarında Serrez köyünde yaşamıştı. Gençliğinde rüyasında Hızır'ı gördüğünü ve onun tavsiyesiyle ilim tahsiline başladığını söyleyen Çerhî bir süre Herat'ta dinî eğitim gördü. 782'de (1380) Buhara'ya gidip tefsir ve fıkıh okudu, fetva verme icâzeti aldı. Bir süre sonra Mısır'a gitti ve Şehâbeddin es-Sayrâmî'nin talebesi oldu. Zeyniyye tarikatının pîri Zeynüddin el-Hâfi bu dönemde onun ders arkadaşlarındandı. Çerhî Buhara'ya döndüğünde Bahâeddin Nakşibend'e intisap etti. Onun vefatı üzerine on bir yıl halifesi Alâeddin Attâr'ın sohbetlerine devam etti. Alâeddin Attâr'ın vefatının (802/1400) ardından Hisârîşâdmân (bugün Tacikistan'ın başkenti Duşanbe) yakınlarındaki Hülgatû köyünde kurduğu tekkede irşad faaliyetine başladı. En önemli müridi Nakşibendiyye'nin yayılmasında büyük hizmeti olan Ubeydullah Ahrâr'dır. Ya'küb-i Çerhî'nin vefat tarihi kaynaklarda 838 (1434) veya 851 (1447) olarak gösterilmişse de çoğunlukla 851'de öldüğü kabul edilmektedir; kabri Hülgatû köyündedir. Afganistan'ın Çerh kasabasında halkın Ya'küb-i Çerhî'ye ait zannettiği mezar ise atalarından birine aittir. Dârâ Şükûh, Çerh'ten geçerken Ya'küb-i Çerhî'nin atalarına ait bazı mezarları ziyaret ettiğini söyler. Çerhî, Tacikistan'da olduğu gibi asıl vatanı olan Afganistan'da da saygıyla anılmaktadır (Nevşâhî, 2013: 281).

Mevlana Yakub-i Çerhî'nin Eserleri:

Çok sayıda dinî ve tasavvufî eseri bulunan Mevlana Yakub-i Çerhî (ks) eserlerinin büyük çoğunluğu tasavvufî içeriklidir:

1. *Neynâme-i Mevlana* (tasavvufî): Adından da anlaşılacağı üzere Mesnevi'de geçen bazı hikâyelerin şerhi ve ilk 18 beytin izahı ile ilgilidir. Mevlana Yakub-i Çerhî bu eseri kendisine gelen talepler doğrultusunda kaleme almıştır.

2. *Risale-i Ünsiyye* (tasavvufî): Mevlana Yakub-i Çerhî (ks) bu eserde müşidi Şah Nakşibend hazretleri ve Nakşibendilik yolu ile ilgili muhtelif hususları ele almıştır.

3. *Risale-i Ebdaliyye* (tasavvufî): Eserde Allah dostlarının muhtelif vasıfları ve ebdâl terimi çevresinde konuyla ilgili izahlar yer alır.

4. Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ (tasavvufi): Allah'ın 99 güzel ismini kasteden esmâ-i hüsnânın şerhi ve Mevlana Yakub-i Çerhî hazretlerinin konuya bakışı ele alınmıştır.

5. Tarika-i Hatm-i Ahzab (tasavvufi): Vird biçiminde günlük olarak okunan bazı sureler için kaleme alınmıştır.

6. *Tefsir-i Yakub-i Çerhî* (tasavvufi): Fatiha suresi ile birlikte Amme ve Tebareke cüzlerini Fars dilinde tefsirinden müteşekkil olan bu eserin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. Özbekistan, Pakistan, Hindistan, Türkiye gibi ülkelerin kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan bu tefsir İslam dünyasında özellikle işaret alanda yazılmış tefsirler arasında mühim yer tutar. Eserin dili Farsçadır, eser zaman içinde çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

Elimizde bulunan ve incelemeye tabi tuttuğumuz Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhi, Mevlana Yakub-i Çerhî hazretlerinin yazmış olduğu söz konusu tefsirin XVI. yüzyılda yapılmış Türkçe tercümesidir.

Şah-ı Nakşibend Talebelerinin Tefsir İşleri:

1387 yılında Timur'un Şiraz'ı alarak Seyyid Şerif Cürcanî hazretlerini Semerkant'a davet etmesiyle birlikte Seyyid Şerif Cürcanî burada Şah-ı Nakşibend hazretlerinin damadı ve talebesi Alaaddin Attar hazretlerinin sohbetlerine devam etmiş ve ondan feyzalmıştır. Hatta bir dönem Alaaddin Attar hazretleri onu Nizameddin Hâmûş adlı talebesine göndermiştir. Mısır'da Molla Fenarî ile eğitim gören Seyyid Şerif Cürcanî tasavvuf ilmini Alaaddin Attar hazretlerinden öğrenmiştir. Alaaddin Attar ve Hoca Parisa hazretleri iki yakın dosttur. Yine Yakub-i Çerhi hazretleri de Şah-ı Nakşibend hazretlerinin vefatından sonra Alaaddin Attar hazretlerinin sohbetlerine devam etmiştir. Bu durumda Seyyid Şerif Cürcanî ve Yakub-i Çerhî hazretleri bir şeyhten yani Alaaddin Attar hazretlerinden feyzalmışlardır. Ayrıca Ubeydullah Ahrar hazretleri ve Seyyid Şerif Cürcanî hazretleri medrese arkadaşlığı yapmışlardır. Nitekim Yakub-i Çerhî hazretlerinin Fatiha, Tabereke ve Amme cüzü tefsirleri, Seyyid Şerif Cürcanî hazretlerinin Kur'an tercümesi, Molla Fenarî hazretlerinin Fatiha ve müstakil Kur'an tercümesi, Cemaleddin-i Aksarayî hazretlerinin Kur'an tefsiri haşiyesi, Fatiha tefsiri ve Duha suresinden Nas'a kadar olan tefsirleri mevcuttur.

Yine Molla Fenarî talebelerinden Kadızade Rumî (1364-1436) Molla Fenarî'nin yakın dostu Seyyid Şerif Cürcanî hazretlerinin yanı sıra Uluğbey'in de talebesi olmuştur.

Şeyh Zeyneddin-i Hafi (1356-1435) hazretlerinin bağlularından olan Molla Fenarî'nin şeyhi vasıtasıyla olsa gerek Nakşibendiyye tarikatına karşı muhabbeti olduğu bilinmektedir. Şeyh Zeyneddin-i Hafi (1356-1435) hazretlerinin Hoca Muhammed Parsa ile yakın dostluğu ve

muhabbeti vardı. Ayrıca Şeyh Zeyneddin-i Hafî (1356-1435) hazretleri Molla Fenârî'nin arkadaşı Seyyid Şerîf Cürcanî hazretlerinin talebesi de olmuştur. Şeyh Zeynüddîn-i Hâfî hazretlerinin en büyük halîfesi Şeyh Abdüllatîf-i Makdisî, Anadolu'yu şereflendirdiğinde Molla Fenârî onun gelişini parlak bir manzume ve güzel bir şiirle kutlamıştı. Zeyneddîn-i Hâfî de aynı bahr ve vezinde bir karşılık söyleyerek, pek çok övücü sözler yazmış ve Molla Fenârî'ye göndermişti. Şah-ı Nakşibend hazretleri talebelerinden Hacı Muhammed Parsa hazretleri Medine-i münevverede bu dünyadan göçtüklerinde (13 Aralık Perşembe 1419) Cennetü'l Baki kabrine defnedilince Şeyh Zeyneddin-i Hafî hazretleri Mısır'dan getirtmiş olduğu beyaz mermeri onun kabrine dikmiştir (Kısakürek, 1999: 94-95)². Fatîha tefsiri ve Kur'an tercümesi yazmış olması Şah-ı Nakşibend hazretleri talebelerindeki geleneğe yakınlıkla tarif edilebilir. Nitekim Şah-ı Nakşibend hazretleri talebelerinden Yakub-i Çerhî hazretlerinin Fatîha suresi, Tebareke ve Amme cüzü³ tefsirleri (Üşenmez, 2008) çok meşhur olup işârî tefsir sahasında önemli eserlerdir. Yine Şah-ı Nakşibend hazretleri talebelerinden Hacı Muhammed Parsa (ks) hazretleri de Kuran tefsiri sahibi bir mutasavvıftır. Nitekim Hacı Muhammed Parsa (ks) hazretleri Hicaz'da selamet evine göç eylediğinde cenaze namazında Molla Fenârî hazretleri de bulunuyordu. Hatta Hacı Muhammed Parsa hazretlerinin cenaze namazını Molla Fenârî kıldırılmıştır (1419). Bu hac, Hacı Muhammed Parsa hazretlerinin ikinci Molla Fenârî'nin ise birinci haccı idi. Molla Fenârî'nin Hacı Muhammed Parsa (ks) hazretleri ile Hicaz'da görüşüp Kur'an tercüme ve tefsirleri üzerine konuştukları da kuvvetle ihtimaldir denilebilir. Çünkü Hacı Muhammed Parsa hazretlerinin bizatihi yazmış olduğu Kur'an tefsiri bulunmaktadır (Üşenmez, 2009: 682-689)⁴. Ayrıca Hacı Muhammed Parsa hazretlerinin "Üç kimse, Kur'an-ı Kerîm'in manasını anlayamaz: Birincisi; Arabiyi iyi bilmeyen ve tefsir okumamış, ilmi olmayan kimse; ikincisi; büyük bir günaha devam eden fasık; üçüncüsü itikat bilgilerinden birini yanlış anlayıp anladığına uymadığı için hak sözü kabul etmeyen bid'at sâhibi. Çünkü bid'atın zulmeti, kalbi karartır" mealindeki sözleri onun Kur'an tefsirine ve Arapçaya verdiği önemin en açık delilidir (Üşenmez, 2011: 232-238).

Nakşibendiyye yolunun takipçilerinden Mevlana Yakub-i Çerhî hazretlerinin yanı sıra Hacı Muhammed Parsa (1348-1420), Abdurrahman Camî (1414-1492), Hüseyin Vaiz Kâşîfî (1440-1504) gibi isimler de Kur'an'ı Farsça veya Arapça olarak tefsir etmişlerdir. Ama Mevlana Yakub-i Çerhî hazretlerinin yazmış olduğu Farsça tefsir ilk olarak Hemedanî Hacı

² Mevlana Ali bin Hüseyin Şeyh Safiyüddin (1999). Reşahat: Can Damlaları. (akt. Necip Fazıl Kısakürek). İstanbul: Büyük Doğu Yay. 94-95.

³ Üşenmez, E. (2008). *Doğu Türkçesi İle Yapılmış Kur'an Tercümeleri Üzerine*. I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Başkent Üniv., Ankara.

⁴ Üşenmez, E. (2009). Özbekistan Yazma Eserler Kütüphanesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 2/6, 682-689.

tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu da gösteriyor ki Nakşibendiyye yolunun takipçilerinden Mevlana Yakub-i Çerhî hazretlerinin yazmış olduğu tefsir Yesevi yolunun takipçilerinin talebi üzerine yine bu yolun sâliklerinden Hemedanlı Hacı adlı Seyyid Ataî adlı zat tarafından devrin Türkçesine tercüme edilmiştir.

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhi:

Çok sayıda dinî ve tasavvufî eseri bulunan Mevlana Yakub-i Çerhî (ks), Kur'an-ı Kerim'in Fatiha suresi başta olmak üzere 29 ve 30. kısımlarını oluşturan Amme ve Tebareke cüzlerini Fars dilinde tercüme etmiştir. Tercüme besmele ile başlar, sonrasında Allah'a hamd, peygambere salavat ve selam sahabe-i kiram efendilerimize ve onlara tabi olanlara selam vardır. Mevlana Yakub-i Çerhî burada *ابن محمد الغزنوى ثم الجرخى ثم التبريزى العفو الراجي يعقوب ابن عثمان ابن محمود*

Burada Mevlana Yakub-i Çerhi hazretleri tasavvufî edep ile kendisini fakir kul, affedilme ümidini taşıyan fakir kul ve muhtaç olarak tavsif etmektedir. Yazmada Burada Mevlana Yakub-i Çerhi'nin künyesi "Ya'kûb ibn Osmân ibn Mahmûd ibn Muhammed el-Gaznevî el-Çerhî et-Tebrîz (1b-5,6)" olarak verilmiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم لك الحمد يا من بيده الملك وهو على كل شيء قدير والصلاة والسلام على سيدنا محمد سراج المنير وعلى آله واصحابه وتابعه اجمعين اما بعد فيقول العبد الفقير المحتاج الى العفو الراجي يعقوب ابن عثمان ابن محمود ابن محمد الغزنوى ثم الجرخى ثم التبريز رحمة من ارحم الرحمة قد التمس منى زمرة من الاحباب والاصحاب ان اكتب لهم تفسير الفاتحة وسورة الملك الى اخير الكتاب مستمنا من التيسير والكشاف والكواشى وغيرها بالفارسى لينفع به الخواص والعوام من الناس فاجبتهم ذلك وان لم يكن مقامى هنالك⁵...

Mevlana Yakub-i Çerhî'nin bu tefsiri kendi müritlerinin talebi üzerine yazmıştır. Bu durum yazma eserde anlatılırken Mevlana Yakub-i Çerhî'nin başta Fatiha suresi ve devamında Tebareke'den Kuran-ı Kerim'in sonuna kadar olan kısmı (29-30. cüzler) tefsir ettiği anlatılır. Mevlana Yakub-i Çerhî kendisinden önce yazılmış ve meşhur olan Keşşâf (Zemahşeri vefatı: 1143) Kevâşî (1281) ve benzeri tefsirlerden faydalanmıştır. Yazma eserde, tefsirin "Tacikler tili birlen" yani Tacikçe yazıldığı kaydı vardır:

[2a] "(6) Mevlana Ya'kûb el-mukallib el-Çerhî rahmetullahu aleyh buruncak (7) öz zamanındaki müridler siddîkın bilip iltimasları birlen (8) fatiha'l-kitab tefsirin erçam kılıp tebareke suresin (9)-dîn intihâb destûrınca saylap Teysîr (Nesefî vefatı: 1142) atlıg tefsirdin (10)

⁵ Varak: 1b.

ve Keşşâf (Zemahşeri vefatı: 1143) Kevâşî (1281) ve özge tefsirlerdin teberrüke ve teyyemnâ Tacikler (11) tili birlen bitilip érmişler.”

Mevlana Yakub-i Çerhî'ye ait olan bu tefsir onun vefatından yaklaşık bir buçuk asır sonra (140 yıl) Hemedanî⁶ Hacı (Hemedanlı Hacı) adlı biri tarafından H. 993 (M. 1585)'te dönemin Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu durum tercümede “Ol zamandın bu zamañğaça kim Hicret **min tokuz yüz toksan üç** yıl turur Tacik tili birle okula turur érmiş” (2a/12-13) sözleri ile belirtilmektedir. Eserin Tacikçeden Türkçeye tercüme edilmesinin sebebi ise Türklerin bu tefsirin dilini anlamadığı bu yüzden de eserden lüzumunca faydalanamamaları sebep gösterilmektedir:

“Ol zamandın bu zamañğaça (12) kim hicret min toköz yüz toksan üç yıl turur Tacik (13) tili birle oğula turur érmiş ammâ Türk fağîrler ol tilge (14) tüşenelmay fâ'idelerdin mahrûm érmişler.”

Eserin mütercimi olan Hemedanlı Hacı'nın kimliği hakkında bir bilgi yoktur. Arif Nevşahi, onun **Hemedanlı Hacı** lakaplı **Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî**⁷ adında bir zat olduğunu belirtir (2013: 282). Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî'de verilen bilgilere göre 1581 yılında Nésây⁸ tahtında **Sencer Muhammed Sultan Halid**⁹ oturmaktadır. Tercümede Sultan hakkında övgü dolu sözlere yer verilmiştir. Ayrıca yazma eserin alt mukavvasının iç kısmında

⁶ Hemedan, Selçuklularla birlikte Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bugün İran topraklarında kalan Hemedan hem eyalet adı hem de eyaletin baş şehridir. Eyalet nüfusunun çoğunluğunu Azeri Türkleri oluşturmaktadır.

⁷ Tefsirin mütercimi **Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî'nin** Çağatay şairlerinden **Mevlana Atâî** olduğu düşünülebilir.

⁸ Safevi Şahı I. Abbas'ın (996-1038/1588-1629) hükümdarlığının ilk on yılında Mâverâünnehr'de Canoğulları veya Astrahanîler (Tukay-Timurlular) diye bilinen bir hanedan iktidara geldi. Onlar Mâverâünnehr'e daha önce hükmeden Şibanîlerin yerini aldılar. Bu hanedanın şeceresi Yar Muhammed'in oğlu Can/Canı Bey'e dayanır. Yar Muhammed, Astrahanî Hanlığı emirzadelerinden olup Cengiz Han'ın oğlu Cuci neslindedir. Ruslar Astrahan'a taarruz düzenleyince, Yar Muhammed, oğlu Can ile birlikte Mâverâünnehr'e kaçtı. Önce amcaoğlu olan Ürgenç hâkimi Hacim Han'ın yanına gitti. Ancak Hacim Han'ın Yar Muhammed'e dostça davranmaması onun Buhara'ya, Şibanî İskender'in (968-991/1560-1583) sarayına gitmesine sebep oldu. İskender Şibanî onları sıcak karşıladı ve kızı Zehra Hanım'ı Can ile evlendirdi. Bu evlilikten bir kız ile isimleri Din Muhammed (Yetim Sultan), Baki Muhammed, Vali Muhammed ve Payende Sultan olan dört erkek çocuk dünyaya geldi. İskender Şibanî'nin vefatından sonra oğlu II. Abdullah Han tahta çıktı. Can ile oğulları, Abdullah Han'a savaşlarda ve devlet işlerinde yardımcı oluyorlardı. O da bu hizmetlerin karşılığında Nişabur, Tun, Kayn, Nesa ve Baverd şehirlerinin yönetimini Din Muhammed'e verdi ve kardeşlerini de onunla gönderdi. Abdullah Han'ın 1006/1598 yılında ölümü üzerine Abdülmümin Han babasının yerine geçti (Fehimi, 2010: 511-12).

⁹ Şeybanî Hanlarından II. Abdullah (1583-1598) zamanında Nesa şehrinin yönetimi Astrahanlılardan (Canoğulları) Di Muhammed'e verilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Tercüme-i Tefsir-i Çerhî'de adı geçen Sencer Muhammed Sultan 1585'te Şeybanîler adına Nesa tahtında oturan Canoğullarından Din Muhammed'dir. Din Muhammed'in babası Can Astrahan emirzadelerinden Yar Muhammed'dir. Yar Muhammed aslen Ürgenç (Harez) şehriden olup Ürgenç hanı Hacim Han'ın amca çocuğudur. Rusların Astrahan'ı işgali ile Ürgenç hanı ve amca oğlu Hacim Han'a iltica ettiyse de ondan destek göremeyince Buhara'daki Şeybani hükümdarı İskender'e sığınmıştır. İskender de kızı Zehra Hanım ile Yar Muhammed'in oğlu Can'ı evlendirmiş ve bu evlilikten Din Muhammed (tefsirde geçen Nesa tahtında oturan hükümdar) dünyaya gelmiştir. Aslında Din Muhammed'in babası Ürgençli (Harez) annesi ise Buharalı Özbeklerdendir.

yazma eserdekenden farklı bir hat ile Tefsir-i Yakub-i Çerhî'nin Hicri 993'te **Sencer Muhammed Sultan** emri ile Hacı Hemadanî tarafından Türkçeye tercüme edildiği kaydı vardır.

[2a] “(15) İşaret boldı érse Nésây tahtında efdal el-selâtin el-zamân [2b] (1) adl el havâkin el-devrân Sencer Muḥammed Sulṭân Ḥalid melik zamanında...”

Horasan şehirlerinden Nésây, bugün Türkmenistan toprakları içinde kalmaktadır. Serahs, Taftazan gibi yerleşim yerlerine yakın bu şehirden pek çok İslam alimi çıkmış ve doğdukları şehre nispetle anıla gelmişlerdir (İmam Nesâi, Nesevî gibi).

Bu zamanda yaşayan ve **Yesevi** yolunun pîrlerinden (hazret-i seyyâd 2b-7; dünyâdın köñgil savıtğan, ḥalayıqdın kûşe tutğan, Allah yazı birle köksi tolğan 2b-8,9; İzi zıkrı birle könglin avıtğan 2b-10; sepâdet bahriniñ gevheri 2b-11; daḥı seyyid pādşah ḥacî özi kim pādşah2b-12, 13) olan Hemedanlı Hacı lakaplı Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî'nin 16. Yüzyıl Türk mutasavvıf şairlerinden Şehzade Atâî ile aynı kişi olması mümkündür. İbrahim Osmanov Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî'nin Yesevi şeyhlerinden Zengi Ata (vefatı: 1258) hazretlerinin ikinci halifesi Seyyid Ata evlatlarından olduğunu belirtmektedir (Osmanov 2011:16). Sencer Muhammed Sultan Halid Melik zamanında dervişâne meşrep üzere hayat süren bazı Türkler kendi pîrleri-mürşitleri Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî'den söz konusu Tacikçe tefsiri Türkçeye tercüme etmesini niyaz etmişlerdir. Tercümede Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî'nin müritleri derviş meşrep, bağı bağlı, gözü yaşlı, vahdet inancını benimsemiş, birbirleri ile iyi geçinen, dünyaya meyiletmeyen, Rahman'a boyun eğmiş sözüne sadık Türkler olarak tavsif edilmiştir.

“Sencer Muḥammed Sulṭân Ḥalid melik zamânında (2) ba'zı bağı bağı közi yaşlıg... Allah yâzı birle şeytân zîrin yarıp (4) rahman İziğa boyun sunğan; közi yaşlıg (5) bağı baş şâlihâne dünyâda kılğan mu'âşir; ...şâdik'ül-kavl Türkler” (2b).

Mutasavvıf hayat süren bu Türklerin Yesevi yoluna mensup oldukları anlaşılmaktadır. Bu kimseler şeyh efendilerine boyun büküp mezkur tefsirin Türkçeye tercümesi durumunda yarar sağlayacağını, âciz ve biçarelerin (kendilerinin) de bundan fayda göreceğini beyan ederler: “...niyâz yüzündin yüz keltürüp iptid'â kıldılar (15) kim eger bu kitâb, **Türk tilince** bolsa érdi yaraya bolğay ‘âciz biçâreler fâ'ide kılğaylar érdi” (2b-14,15).

Bu niyaz üzerine Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî böylesine mesuliyetli bir işin uhdesinden gelecek güç ve kudretin kendisinde olmadığını düşünür. Bu sıkıntı ve endişe içinde olan Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî'ye kendi şeyhi manevi âlemde teveccüh edip, iltifat kılmışlar, böylesi bir işin herkesin harcı olmayacağını, her bir insanın bunu yapamayacağını

ama Allah'ın kolaylıklar ihsan edip erenlerin himmeti ile bu işin Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî eliyle neticeleneceğini bildirmiştir:

“Hazreti h’’âcem hem müteveccih bolup himmet yüzündin bu faķir ḥaķir keşirü’t-taķşir el merâtib ilâ ğufre’r-râcî Hemedânî ḥâcîğa iltifât kılıp (5) andaĝ işâret kıldılar kim egerçi bu iş her kimning işi érmes (6) ve tegme kişiler bu işning ‘uhdesindin çıķalmas ammâ érenler himmetindin (7) ümîd tutarmiz kim Ḥudây âsân kılıp bu işning kıolingda ḥüblîķ (8) üze ḥatm bolĝay.

Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî her ne kadar bu işin uhdesinden gelmeyeceğini düşünmüşse de kendi şeyh efendisinin¹⁰ sözünü kırmanın edebe aykırı davranış olacağını düşünmüştür.

“Hazreti h’’âcem nefsinin sındurmaķnı öz ‘azîz emrindin boyun tutmaĝay (11) edeb körmeý” (2a).

Seyyid Padişah Hacı Seyyid Atâî kendini çok hakir görür. “bu faķir ḥaķir keşirü’t-taķşir el merâtib ilâ ğufre’r-râcî Hemedânî ḥâcî (3a). Şeyhinin emrine karşı gelmenin de edep dışı olduĝu düşüncesi ile sırf emir olduĝu için Allah’ın Tevfik ve inayetini kendine şiar edinip kalem-dil; dil-kalem muvafıklıĝı üzere ve dahi insanın hata yapabileceğini de unutmamak kaydı çerçevesinde tam bir tasavvufî edep ve erkan ile söz konusu eseri Türkçeye tercüme etmeye başlar:

[3a]...egerçi bu faķir hem öz zâtında bu isti’dâdnı körmeý turur (9) érdi bî tekyif ‘uhdesindin çıķalmay turĝanın bilür érdi ammâ (10) Hazreti h’’âcem nefsinin sındurmaķnı öz ‘azîz emrindin boyun tutmaĝay (11) edeb körmeý lil mesmûr ma’az ve rûy sürünce bu zerre-i ḥaķir bu emr ḥaķırĝa şürü’ (12) kıldı ümîd kim Ḥudây te’âlâ öz tevfiķın yâr kılıp kalem tilin; til kalemî (13) muvâfiķ tutup kõnglümni ziyândın açıp ḥaķâ ve zelledin saķla (14)-ĝay rüşen turur insân nisyân bir bolmas ve âdem oĝlı ḥaķâdnı (15) ḥâlî érmes eger bunça... insân nisyândın ḥaķânı kõrseler kim [3b] (1) ibrâm kılmay ‘afv kalemî birle luţf yüzündin şâliḥ kılsalar şevâb tapĝaydırlar.

Mütercim mukaddime ve sebab-i tercümeden sonra besmele-i şerifin önemi ve ne kadar ehemmiyetli olduĝundan bahseder:

(3) قال النبي صلى الله عليه وسلم مفتاح القرآن بالتسمية يا’nî peyĝamber şallallahi ‘aleyhi ve sellem buyurup (4) buyururlar¹¹ kim kıur’annıng kelîdi bismillahirrahmanirrahim turur قال ابن عباس رضي

¹⁰ Şeyh efendisinden “Hazret-i Hacem” diye bahsetmektedir.

¹¹ Te olarak yazılmış ye okunuyor...

الله عنه اجلال القرآن اعوذ بالله من الشيطان الرجيم و مفتاح القرآن بسم الله الرحمن الرحيم
 أنه قال إن المعلم اذا قال للصبي قل بسم الله الرحمن الرحيم فقال الصبي بسم الله الرحمن الرحيم كتب
 'aleyhi ve sellem 'الله براءة للصبي وبراءة للابويه وبراءة للمعلم من النار.
 ma'nāsı ol bolur kim kaçan bir şāhib-devlet yaş
 oğlanın mollāğa tapşursa mollā emr kılıp ol nāresideğa éytse éytgıl bismillahirrahmanirrahim
 haq te'alā fermānlağay kim ol oğlanga bir ber'atī bitgeyler kim tamuğ otındın āzad bolğay ve
 üstādı birle ata anasığa hem Tengri rahmet kılıp tamuğ otındın āzad bolğay ol nāresidening bir
 yolu bismillahirrahmanirrahim demek birten törütgerse tamuğ otındın āzadlık tapğaylar ve
 'Abdullah ibn Mesūd rażiyallahu 'anhđın rivāyet turur kim her kim tiler bolsa

[4a] (1) Ol on toquz ferişte azabındın kim çamuğğa érklik (2) tururlar halāş bolsa kim
 عشر عليها تسعة عشر ihlāş yüzindin (3) aytsun الله الرحمن الرحيم بسم tā haq Te'alā anga halālīk kılığay (4)
 rivayet degilip turur ol nāresi kim qalem ... الله الرحمن الرحيم بسم irdi (5) الله الرحمن الرحيم بسم kökdeki
 ve yerdekilerning amānı turur cevāz kele (6) -si turur ya'nī mü'min bende aning bereketindin
 şırāt köprüsin āsān (7) keçgey ve Tengri qabūlining mihi turur mücde mü'minlerğa ve Cābir
 İbn 'Abdullah rażiyallahu 'anhđın rivāyet turur kim ayıttı الله الرحمن الرحيم بسم nāzil bolğanda ya'nī
 inkānda 'Adem 'aleyhi's-selāmğa bulutlar kök () yüzindin tarğap kün toğar tarafığa yüridiler ve
 aysa turğan () kıqıllar tēp ālem ārām taptı ve deryālar aqa başladı () ve tavarlarda yūri turğan
 behāyimler ya'nī 'ādemğa gerekli cānverler evi téve-i sağır bularğa () oğşaş hayvānlar ebl bolup
 ādemğa boyun sundılar bularnı () āsmān yüzindin sürüp qodılar hażret-i haq sübhāne ve te'alā
 qasem yād kıldı () édi 'izzet ve celālim haqqı ve hürmeti üçün kim bir sağısız sökel başı ūze kim
 mening

[4b] (1) adımnı ihlāş yüzindin aysalar şifā tapğay ve her nerse kim mening (2) adımnı
 ihlāş yüzindin dēseler ol nerse bereket bergeymen ve bir kimse (3) الله الرحمن الرحيم بسم ni ihlāş
 yüzindin aysa kirgey behiştge. Ma'rifet (4) ehli eşitip tururlar muning köpreki bismillah
 quddiseh kelimesi turur ya'nī quds 'āleminin (5) hidāyet genci turur ve hidāyet ve hidāyet¹²
 ehlinga vuşlat ve qurbet halka-i (6) hān meni muning hil'ati turur ehlu'llahlarğa Haq te'alāning
 hāşş peykān (7) rahmet turur. Rivāyet turur İmām Ca'fer-i Şādīq rażiyallahu 'anhđın kim (8)
 kökdin ingen barça kitāblarning ma'nāsı qur'ānda turur ve qur'ānning (9) tükel ma'nāsı
bismi'llahir'rahmāni'rahīmde turur ve **bismi'llah**ning bolğan (10) 'ilmi **bismi'llah**ning "bī" atlığ
 harfinde turur ey bīmākān ve bīmāyekūn (11) ya'nī her ne bar érdi mening bile érdi ve her ne
 bolğusı turur mening bile bo (12) -lğusı turur bu söz bir işāret turur **vallahi biküllī şeyin muhīt**
 (13) **bismi'llahir'rahmāni'rahīm** ma'nāsı ol bolur başlar men (14) eygü mihrbān Hüdāyning

¹² İki kez yazılmış.

adınga ve esrū bağışlay turğan barçağa ... (15) ehl-i beyt yüzindin ‘āriflerğa tanıtğan ve mihrbānlık yüzindin barça

[5a] (1) ‘ālemdakilergā rūzā yetkürgen ve bahşlaşanı bereketindin barça günahkār (2) bendelerğa āhretde necāt bergen bilmek kerek kim qur’ān-ı mucīd kim haq sünhāne ve te’ālā (3) –ning mübārek kitābı turur başda bu üç ara birle başlanğan turur ve başlanur (4) ve başlanğusı turur anıng üçün kim bendening üç hāli bar turur bu (5) cihānning hayātı ve eşğālī ve gūr su’ālī ve aḥvālī ve kıyāmet hāli ve aḥvālī (6) belī ma’būdī çün Allah turur bu cihāndaki mühimmātının vekīli turur (7) ve raḥmān atlıg şıfatı birle gūr içinde yalğuzlukda anıng ezgü iş ve mihrbānı (8) turur ve raḥīm atlıg şıfatı birlen kıyāmetde günāhların bağışlay tur (9) –ğan hācesi turur yādını ol cihānga éltürmen çünki ol cihān (10) içinde cānım ornağanda qaranggu kör içre mūnis yār mihrbānım dur (11) İslām dīnining ‘ulemāsı aytıp tururlar Allah Te’ālāning üç ming (12) adı bar turur ve mingini ferīşeler bilür ve bes özgeler bilmesler (13) ve mingini peygamberler bilürler bes özgeler bilmesler ve üç yüz adı (14) Mūsā ‘aleyhi’s-selāmğa ingen Tevrīt atlıg kitābda turur ve üç (15) adı ‘īsā ‘aleyhi’s-selāmğa ingen İncil atlıg kitābda turur toqsan toquz

[5b] (1) adı qur’ānda turur ve bir adı ol turur kim özindin özge bilmes (2) ve bu üç ming adning serriştesi bu üç ad turur kim **bismi’llahir’rahmāni’rahīmi** (3) bes her kim bu üç ad birle **haq sünhāne ve te’ālānı** ad erür bolsa andağ bo (4)-lğay üç ming ad birle **haq sünhāne ve te’ālānı** ad ermiş bolğay...

Besmele-i şeriften sonra Fatiha suresinin tercümesi başlar:

...bilgil kim ba’zı (5) ‘ālimler aytıp tururlar Fātihā sūresi ta’līm turur **haq te’ālādın** (6) öz bendelerğa ya’nī kaçan şenā ayıtmaq tileseleler anıng birle aytsunlar **elḥamd’ulil’lah** (7) ma’nāsı ol bolur kim sipās ve sitāyiş ya’nī barça ezgü ögmeklikler (8) ya’nī yaḥşı şıfatlar birlen Allah te’ālāğa sezāvār turur. **Rabbi’l-‘ālemīn** (9) ya’nī ‘ālem ehlini tertīb kılğan ve perverīş bergen mürebbīsı ya’nī (10) saqlağuşısı turur **er’rahmāni’r-raḥīm** ya’nī ezgü mihrbān bağışlağı (11) –çı ve esrū yaḥşı bağışlay turğan turur ve ba’zı aytıp tururlar (12) kim bu ḥaber turur bendelerğa Haq Te’ālādın bilmeklik üçün kim barça ḥamd //u// (13) şenālar ḥudāy Te’ālāğa ...turur ‘azze ev celle ma’lūm bolsun kim bu sūrening (14) sebeb-i nüzūli ya’nī inmekige sebeb emirü’l-mūminīn ‘Alī ve ‘Abdullah (15) ‘Abbās kavlice rażiyallahü ‘anhüm Mekke şehrinde ermiş ve ilk ingen sūre [6a] (1) bu turur.

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî’nin Tavsifi:

H. 993/M. 1585’te Hemadanî Hacı tarafından kaleme alınan Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî’ 192 varaktan meydana gelmektedir. Nestalik hatla yazılan tefsirde her bir varak 15

satırdan meydana gelmektedir. Tefsir, başta Fatıha suresi olmak üzere Kur'an-ı Kerim'in 29 ve 30. cüzlerini ihtiva etmektedir. Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî' sırasıyla şu surelerden oluşmaktadır:

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî'deki toplam sure sayısı 49'dur. Başta Fatıha olmak üzere 29. cüz 11 sure; 30. cüz ise 37 sure içerir.

El Yazmada Geçen Surelerin Dağılımı:

Varak	Sure Adı	
1b-Mukaddime	مقدمه	1.
3b/3- Fatıha	سورة الفاتحة	2.
10a/9-Mülk	سورة الملك	3.
26b/12-Kalem	سورة القلم	4.
45b/14-Hakka	سورة الحاقة	5.
63b/1- Me'âric	سورة المعارج	6.
69b/16-Nuh	سورة نوح	7.
75a/15-Cin	سورة الجن	8.
86a/5- Müzemmil	سورة المزمل	9.
94b/13- Müddessir	سورة المدثر	10.
102a/13-Kıyame	سورة القيامة	11.
106b/14-İnsan	سورة الإنسان	12.
113b/11-Mürselat	سورة المرسلات	13.
116b/15-Nebe	سورة النبأ	14.
123a/6- Nâziat	سورة النازعات	15.
131b/4-Abese	سورة عبس	16.
135b/15-Tekvir	سورة التكوير	17.
138b/11- İnfitar	سورة الانفطار	18.
141b/12- Mutaffifin	سورة المطففين	19.
145b/11-İnşikak	سورة الانشقاق	20.
149b/4-Burûc	سورة البروج	21.
153a/15- Târık	سورة الطارق	22.
155b/2- A'lâ	سورة الاعلى	23.
158a/3-Gâşiye	سورة الغاشية	24.
160b/1-Fecr	سورة الفجر	25.
164b/8-Beled	سورة البلد	26.
166b/10-Şems	سورة الشمس	27.

167b/12-Leyl	سورة الليل	28.
169b/8-Duha	سورة الضحى	29.
171b/13-İnşirah	سورة الشرح	30.
173a/11-Tin	سورة التين	31.
174a/15-Alak	سورة العلق	32.
177a/6-Kadr	سورة القدر	33.
178a/10-Beyyine	سورة البينة	34.
180a/7-Zilzal	سورة الزلزلة	35.
181b/5-Adiyat	سورة العاديات	36.
182b/5-Kâriat	سورة القارعة	37.
183a/4-Tekâsür	سورة التكاثر	38.
183b/9-Asr	سورة العصر	39.
183b/15-Hümeze	سورة الهمزة	40.
184b/10-Fil	سورة الفيل	41.
186a/14-Kureyş	سورة قريش	42.
187a/12-Mâûn	سورة الماعون	43.
188b/1-Kevser	سورة الكوثر	44.
189a/13-Kâfirun	سورة الكافرون	45.
190a/1-Nasr	سورة النصر	46.
190b/4-Tebbet (Mesed)	سورة المسد	47.
191a/13-İhlâs	سورة الإخلاص	48.
192a/3-Felâk	سورة الفلق	49.
193a/5-Nas	سورة الناس	50.
194a-Hâtîme	خاتمه	51.

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî'nin Sahası ve Dili:

Eser, 16. yüzyılın son çeyreğinde 993/1585'te yazılmıştır. Eserin yazıldığı yer hakkında kesin bir bilgi yoktur. Tercümenin yapıldığı dönemde bağlı olarak Nésây şehriden bahsedilmektedir. Ayrıca eserin müterciminin de Hemedanlı olduğu kaydı vardır. Bu bilgiler ışığında eserin yazıldığı sahanın bugünkü Türkmenistan'ın İran hududu ve İran-Türkmenistan sınır bölgelerini kapsayan coğrafi alan olduğu söylenebilir. Hazar'ın doğu tarafında kalan bu saha ise Horasan coğrafyasının kuzey kesimi, yani Yukarı Horasan'dır. Bu muhitte yaşayan ahalinin büyük kısmı Büyük Selçuklu bakiyesi Türkmenlerden meydana gelmektedir. Bu yüzden eserin yazıldığı sahanın Maverâünnehr veya Harezm bölgesi ile doğrudan ilgili

olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim eserin müterciminin Hoca Ahmed-i Yesevi yolunun takipçilerinden Zengi Ata-Seyyid Ata-İsmail Ata soyundan geldiği bilinmektedir. “Ata” unvanının Türkistanlı Türk meşâyihler için kullanıldığı bilinmektedir.

Eserin dili için “16. Yüzyıl Türkistan Türkçesi” tabirini kullanmak yerinde bir ifade olur. 16. Yüzyıl Doğu Türkçesi tabiri de kullanılabilir fakat eserin dilini Çağatay Türkçesi diye adlandırmak çok doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü Çağatay Türkçesi daha farklı bir coğrafi sahayı kapsar. Bugünkü İran ve Türkmenistan sınırları muhitinde yazılmış bir eserle Çağatay Türkçesinin merkezi varsayılan Semerkant-Buhara-Herat muhitinde yazılan eserin lehçe özellikleri mutlak surette birbirinden farklıdır. Harezmi muhitinde yazılan eserler bile Oğuz-Kıpçak dil özellikleri itibari ile klasik Çağatay eserlerinden ayrılır. Tercümenin dili Köktürk-Uygur-Karahanlı-Harezmi-Kıpçak Türkçesi temelinde gelişen Ortak Türkistan Türkçesinin 16. yüzyıldaki şeklinden ibarettir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki eserde Ortak Türkistan Türkçesi dil özellikleri muhafaza edilmekle birlikte Oğuzca unsurların gözle görülür derecede öne çıktığı görülmektedir.

Tefsir tercümesinde geçen ünlü ve ünsüz sesler şunlardır:

ا	a, ā, e		آ	a, e, ā	اُ	‘
ب	b, p	ت،ة	ث	ṯ	ج	c, ç
ح	ḥ	خ	د	d	ذ	z, ḏ
ر	r	س	ش	ş	ص	ṣ
ض	ẓ	ط	ظ	ẓ	ع	‘
غ	ġ	ف	و	w	ق	q
ك	k, g	كث	ل	l	م	m
ن	n	كن	و	o, ö, u, ū, ü, v	ه	a, e, h
ی	i, ī, ī,					
y						

İmla Özellikleri:

Tefsir tercümesi nestalik hatla yazılmıştır. Yazıda hareke kullanılmaması bilhassa bazı Türkçe kelimelerin okunuşunda tereddüte yol açmaktadır. Özellikle Arapça-Farsça kelimelerin bazılarında noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Noktalamalarda serbestlik söz konusudur. Müstensih çoğu zaman bazı kelimelerin noktalarını atlamıştır. Bazı kelimelere hiç nokta konulmazken bazı kelimelerde noktalamanın eksik olduğu görülür. Mesela pîr sözü yazılırken sadece /p/ ve /r/ sesleri kullanılmış /y/ sesi kullanılmamıştır (öz pirleri 2b-7).

Ünlülerin Yazılışı:

Tercümede genel olarak bütün ünlüler yazılmıştır. Ancak ara sıra yazılmadığı ve farklı şekillerde yazıldığı da görülmektedir.

/a/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /a/ ünlüsünün yazılışında bazen medli elif (ا) bazen de medsiz elif (آ) bulunmaktadır:

açgan ناغچا 1b-11

ana انا 3b-12

ata اتا 3b-12

aytur روتيا 7a-13

atlıg (isimli) غيلتآ 2a-9

Kelime ortasında /a/ ünlüsünün genellikle elifle yazıldığı, bazen de yazılmadığı görülmektedir:

kaçan باجان b3-8

yalgan ناغلي 8b-2

aymayın نيميا 8a-2

Kelime sonunda /a/ ünlüsü bazen güzel he bazen elifle yazılmıştır:

barça هجرا ب 6b-3

sakla- ساكلا b5-10

ata اتا 3b-12

/e/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /e/ ünlüsü genellikle elifle yazılmıştır, Orta Türkçe metinlerinde medli elif ile eren şeklinde yazılan kelimenin bu metinde elif ve ye sesleri ile birlikte (نري) éren biçiminde yazıldığını görüyoruz.

el ل 8b-7

éren نري 3a-6

Kelime ortasında /e/ ünlüsü genellikle elifle yazılmıştır; bazı durumlarda elifsiz yazımlar da göze çarpmaktadır:

Türkler رالكرت 2b-6

éren نري 3a-6

körseler رالسرروك 3a-15

Kelime sonunda /e/ ünlüsü elifle yazılmıştır:

tile- ب3 15

üze ازوا 4a-15

/i/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /i/ ünlüsü genellikle elif ve yâ ile yazılmıştır, bazen de sadece elifle yazılmıştır:

ingen نالكني 4b-8

içre مرجي 5a-10

Kelime ortasında bulunan /i/ ünlüsü genellikle yâ ile yazılmıştır bazı durumlarda da yazılmamıştır:

içinde ايجند 5a-7

atlığ (isimli) غيلت 2a-9

Kelime sonunda /i/ ünlüsü daima yâ ile yazılmıştır:

bergüçi ركوچي 6b-14

oğ1- ب6 2

/o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlülerinin yazılışı:

Kelime başında /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri daima elif ve vâv ile yazılmıştır:

bulut a4 بولوت 9-ب

yüz 4a-2 وز 4-ب

bol- b4 بول 9-ب

tur- b4 تور 4-ب

köz 8a-11 زوك 8-ب

közgü 2a-3 زوكروك 2-ب

köngil 2a-1 لكونوك 2-ب

çon- b2 ون 3-ب

Kelime ortasında ve sonunda /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri daima vâv ile yazılmıştır,

körküz 8a-7 زوركوز 8-ب

közgü 2a-3 زوكروك 2-ب

bulut a4 بولوت 9-ب

boyun 2b-4 وين 2-ب

keltür- 2b-14 ل تور 2-ب

unut- 2b-10 اونوت 2-ب

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî'nin Üslûbu:

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî tefsir metodu ile yapılmış bir eserdir. Fakat pek çok yerde satır arası Kur'an tercümelerinde görülen kelime kelime, birebir karşılıklar göze çarpar. Mesela Mülk Suresi'nin baş tarafı buna örnek teşkil eder:

tebâreke uluğ turur ve bâkî turur köp ve köp yahşılığ bile turur ve barça nerseler andın turur **ellezî** ol Hudây kim **biyedihî** anıng qudreti ve fermanında turur...

Tercüme genel olarak ayetlerin okunuşu ve sonrasında ilgili ayetin şerhi, bu ayetle ilgili âlimlerin görüşleri, mutasavvıfların konuya ilişkin şiirlerinden örneklerle kurulmuştur. Farsça tefsirde yer alan şiirlerin kime ait olduğu bellidir. Fakat Türkçe tercümede sadece şiirlere yer

verilmiş olup bu şiirlerin kime ait olduğu yazılmamıştır. Mesela Farsça tercümede Hakim Senâî (vefatı: 131)'ye ait olan pek çok şiir Türkçe tercümede hem kısaltılmış hem de pek çok yerde şairin ismine yer verilmemiştir.

Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî'de bazı ayetlerin şerhinde muhtelif hadis-i şeriflerden, mutasavvıfların şiirlerinden, farklı tefsirlerden alıntılar yapılmıştır. “kâle'n- nebî şallallahi 'aleyhi ve sellem”, “ya'nî peygâmbere şallallahi 'aleyhi ve sellem buyururlar kim...”, “resûl 'aleyhisselâm buyurdılar kim”, “ ‘Abdullah ibn Mesûd rażiyallahu 'anhdu rivâyet turur kim...”, “emirü'l-mü'minîn 'Alî ve 'Abdullah 'Abbâs kavlice”, “Câbir İbn 'Abdullah rażiyallahu 'anhdu rivâyet turur kim” gibi kalıp ifadesi ile hadis-i şeriflerden; “Rivâyet turur İmâm Ca'fer-i Şâdıķ rażiyallahu 'anhdu kim”, “İslâm dînining 'ulemâsı aytıp tururlar”, “bilgi kim ba'zı 'âlimler aytıp tururlar”, “ba'zı aytıp tururlar kim”, “yene bir rivâyetde...”, “beyân 'ilmin bilgenler aytıp tururlar”, “pes ma'rifet ehli aytıp turur” ve benzeri ifadelerle isimleri belli veya belli olmayan alim ve mutasavvıfların görüşlerine yer verilmiştir (Cüneyd-i Bağdadî, Hasan-ı Basrî, Zünnûn-i Mısırî, Hakim-i Tirmizî, Abdulhalık Gücdüvanî. Alaaddin Attar...) Ve bu durum hemen her ayet ve ifade için geçerlidir denilebilir. Aynı zamanda yapılan şerhlerle ilgili okuyan kimselere, tasavvuf seyr ü sülûkuna taliplere hisse almaları için uyarılar, tembihler vardır: bu âyetde işâret turur tâliblerğa vs...

Eser tasavvufî, işarî bir tefsir olduğundan tasavvufî terim ve ifadelerin kullanım sıklığı göze çarpar: tâlibler, ma'rifet ehli, muhabbet şevki, bâın közi, köngil közgüsü, 'ârifler sohbeti, Allah yazı birle köksi tolgan...

Tercümede Geçen Bazı Sözcükler:

aç-	ay-	barça
ad	ayıt-	baş
akıd-	aytur-	başla-
al-	azma-	başlan-
ana	bağışla-	bék
andağ	bağlığ	bendelik
andağ	bağır	ber-
arığ	bağışla-	bergüçi
ata	bakışla-	bîçâreler
atlığ	bağışlağuçı	bil-
avıt-	bar	bildür-
ayağ	barça	bile

birle	fakîr	hayât
birlen	Fâtihâ	hâzâ
bit-	fażilet	hâzır
bitil-	ferişte	hażret
biz	feriştelere	hemgâh
bol-	fermanla-	her
bu	feyz	hicret
bular	ġâyib	hidâyet
bulut	genci	hikmet
bunça	gevher	hil
buruncak	gür	hil'at
buyur-	gümrâh	hizmet
dég-	günahkâr	hüblik
değil-	hâlet	Hudây
dék	haber	içre
dé-	hâcesi	ihlâş
dön-	hâcî	iki
dur	hadîş	ikindi
dünyâ	haħla-	iltifât
dürüst	haħîkat	iltimâs
düşmen	haħîr	İmâm
edeb	hâl	imâmet
eger	halâllik	İncil
egerçi	halâş	İn-
ehl	halayık	inmek
elig	hâlî	insân
élt-	Halid	intiġâb
esre	hamd	iptid'â
esrü	hamd	irdi
eşğâl	hâne	İslâm
eşik	hâşıl	İste-
éşit-	hâşş	iş
ev	ħatm	iş
eygü	ħatâ	işâret
eyit-	ħatır	işit-
ezgü	ħatîb	İzi
fâ'ide	havâkin	ķabül

kaçan	kişver	meymūn
kadîr	kitāb	mihrbān
kanı	ço-	mihrbānlık
karanggu	çol	min
karşu	çon-	ming
kasem	korç-	mollā
katı	kök	muḥabbet
kaavl	köksi	muḥîṭ
kaavm	köngil	mukallib
kaayd	köp	mūnis
kaazā	köprek	murād
kéçe	köprü	muttaşşıf
keç-	kör	muvāfiq
keçmek	kör-	mü'min
kele	körküz-	mübārek
kelid	köz	mücede
kelime	közü	mülk
keltür-	kul	namāz
kél-	çulak	nāresīde
kemâl	çur'ân	nātüvân
kemâl	çurbet	naẓar
kerāmet	kūşe	nāzil
kerek	kün	ne
kerim	kündüz	né
çıl-	luṭf	nebî
çına-	ma'lūm	necāt
kır-	ma'nā	neçük
çıt	ma'rifet	neçün
çıyāmet	maḥbūb	nefs
çıyās	makâm	nerse
ki	mālik	Nēsāy
ki	māl	nevmid
kibrükün	men	ni'met
kim	mensūb	nidā
kimse	merātib	nigār
kir-	meretebe	Nīsāy
kişi	mesmūr	nisyān

niyāz	saykal	taķı
nüzūli	sayla-	tamuğ
od	sebeb	tangla-
oğlan	selātin	tanıt-
oğşaş	sén	tap-
oķı-	şenā	tapşur-
ol	Sencer	targā-
on	sen	tavar
ot	sepādet	te‘ālā
ögmeklik	serferāz	tecellī
öz	şevāb	tegme
özge	sev-	tekbīr
pādşah	seyyād	Tengri
perverdigār	seyyid	té-
perverīş	sezāvār	tertīb
pes	şıfat	téve
peygāmber	sındur-	tevfīk
peykān	sipās	Tevrīt
raḥīm	sitāyiş	Teysīr
raḥmān	song	til
rāstlık	sor-	tile-
resūl	sökel	toğ-
rızā	söz	toķsan
rivāyetde	sözün	tokuz
rūḥ	sözle-	tol-
rūşen	sulţān	tonguz
rūy	sun-	törüt-
rūzī	sūre	tur-
şadaķa	sūret	Tūr
şadaķa	şevķ	tur-
sağır	şeyh	tut-
sağsız	şeyḥ	tükel
sāhib	şifā	Türk
saķlağuçı	şükr	Türkler
şālīḥ	Tacik	türlüg
sal-	Tacikler	Tüşenel-
savıt-	Taḥt	Tüş-

tāhā	yaşlıg
tālib	yāz
tarīk	yene
tūl	yer
uçmāḥ	yet-
unut-	yetkürekür-
ut-	yetkür-
üç	yetmiş
üçün	yevm
ümīd	yıkıl-
ümīdvārlik	yıl
ünde-	yok
ün	yol
üstād	yolu
üze	yüri-
vācib	yüz
vaḥdet	zabd
vekīl	zāhir
vér-	zālim
vişāl	zāt
vuşlat	Zebūr
ya'nī	zekāt
yād	zelle
yādını	zerre
yaḥşı	zıkr
yaḳīn	zinde
yalğan	zīr
yalguzluk	ziyān
yār	zūlm
yara	
yar-	
yārī	
yarlık	
yarlıka-	
yarut-	
yāsīn	
yastan-	
yaş	

Kaynaklar:

- ALİ ŞİR NEVÂÎ. (1979). *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*. (haz. Eraslan, K.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BABÜR. (1970). *Babürnâme Cilt I*. (çev. Arat, R. R.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- FEHİMÎ, M. (2010). Safevi Şahları ile Astrahani Hanedanı Arasındaki Siyasi İlişkiler. (çev. Çelik, M. B.). *History Studies*, 2/2, 511-516.
- HAYYAMPUR, A. (1961). *Ferheng-i Suhanverân*. Tebriz: Sirket-i Sehâmî.
- İSMAIL EL-BAGDÂDÎ. (1982). *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. Beyrut: Daru'l-Fikr, c. VI.
- MEVLANA ALİ BİN HÜSEYİN ŞEYH SAFİYÜDDİN. (1999). Reşahat: Can Damlaları, (akt. Kısakürek, N. F.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- MUHAMMED, İ. H. (1943). Mevlânâ Yakub Çerhî. *Âryânâ*, II/2, 11.
- NEVŞÂHÎ, Â. (2013). Ya'kûb-i Çerhî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 281-282, Ankara.
- RANCHÂ, M. N. (1978). Mukaddime. *Risâle-i Ebdâliyye*, İslamabat: Merkez-i Tahkikât-ı Farisî İran-Pakistan
- RAZZAKOVA, M. (1997). Ya'kûb Çerhî-Nakşbendiye Tarikatının Yirik Vekili. *Şarkşunaslık*, 8, 117-122.
- ÜŞENMEZ, E. (2009). Özbekistan Yazma Eserler Kütüphanesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 2/6, 82-689.
- ÜŞENMEZ, E. (2011). Doğu Türkçesi ile Yapılmış Kur'an Tercüme-Tefsir Meselesi. *I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*. TDK Yayınları, 235-244.
- ÜŞENMEZ, E. (2012). Somuncu Baba ve Kur'an-ı Kerim Tercüme-Tefsir Meselesi. *Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara: Aksaray Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, No: 5, 232-238.
- ИБРОХИМЖОН, У. (2011). *Яъқуб чархий тафсирининг туркий тарджимаси*. Тошкент.

Ek:

Çerhi Tefsiri Varak 10a

اولمادھی بولدی چی لایموت بنده مقصد رحلت دیدار دوز عاقبتی بنگ او بنجی
 دیدارده الهی بزمه کلچاره لار لایما جمال جمال بنگ دین برچوروا قتل غنل امین
 ربنا سلمین توفیق مسلمان الحقیقنا بالصالحین وصلی الله علیه خیر خلق محمد
 والیه جمعین فاتحه سوره شکر واجب بولماق لیقینده نماز لار بنگ هر که عتفه
 حکمت بولورور کیم واجب وصال طلبندا بولغا وعاقبتی لار وصادق لار ایدین ایزلا
 کهای تالار دین بولابیلکهای کویر کاکر طالب بنگ کویر سیر سیرور
 لیک کاکر ایستار ایستار سیرور سیرور الهامه ایست خدیج مطلق منذرین
 سیرین سیرین اوزی بر نما سیرور ایستار سیرین

بسم الله الرحمن الرحيم
 سُبْحَانَكَ اُولُو قُور و باقی قورور کوب بکنی لقی بیلور قورور قورور قورور
 لار اندین قورور الذی اول خدای کیمیده آتینگ قدرت و قورور ماننده قورور
 الذی پادشاه لقی بعضی آتیا قورور لار سیرورین موند امداد صفت قورور
 حق تعالی بنگ صفا سیرورین و منشأ بهر هاتدین قورور موغایما کلبتورالیک
 و مشغول بولماغای بنگ آتینگ بعضی آتیا قورور لار عبادت قورور تصرف
 و قدرت قورورین بعد مالک بنگ تصرف و قدرندین قورور و بناده و آخر قورور ملک